

OM DEN PSYKOANALYTISKE TEKNIK OG DENS BEGREBER – med særligt henblik på Junktim, techne og forskning

Søren Aagaard

Psykoanalysens behandlingsbegreber befinder sig mellem tradition og fornyelse. De har vist sig nok så holdbare som mange af psykoanalysens teoretiske antagelser. I artiklen belyses den af Freud formulerede Junktim-fordring og det klassiske technebegreb som to kliniske og epistemologiske aspekter, der medvirker til den psykoanalytiske tekniks dynamik og plasticitet. IPA, den internationale psykoanalytiske forening, har inden for de seneste år udpeget de psykoanalytiske begreber som et selvstændigt forskningsområde. Artiklen slutter med en kort omtale af den nedsatte komites arbejde.

I modsætning til hvad tilfældet var på Freuds tid, er psykoanalysen i dag karakteriseret af pluralisme. Der er nu mange retninger og »skoler«, mens det dengang i vid udstrækning var Freud, der personligt fastlagde, hvad psykoanalyse var. Såkaldte afvigere, f.ex. Adler og Jung, var blevet udelukket fra det psykoanalytiske selskab, men det forholdt sig dog også sådan, at Freuds driftsteori bestemt ikke stod uimodsagt igennem hans sidste ti leveår, og interessen for og den psykoanalytiske beskæftigelse med drømme var til Freuds udtalte beklagelse aftagende igennem 1930erne.

Der tales og skrives i vor tid ganske meget om, at psykoanalysen af mange forskellige årsager befinder sig i en krise eller kritisk periode, bl.a. fordi der med tiden har udviklet sig mange mere eller mindre (u)forenelige psykoanalytiske skoler med hver deres terminologiske egenart. Men der tales og skrives også meget om psykoanalysen som »work in progress« – et fagligt felt med stor teoretisk interesse, blomstrende udviklinger på mange behandlingsområder og livlig udveksling og debat med andre fagområder.

Formålet med denne artikel er at belyse to grundlæggende aspekter bag de tekniske begreber: Junktim og techne, og sætte dem ind i deres aktuelle erfarings- og forskningsmæssige kontekst.

Om det gensidige forhold mellem klinik og teknik i psykoanalyse

Hvordan er de »klassiske psykoanalytiske tekniske begreber« (op)fundet? Hvordan arbejdede Freud? Det lader sig næppe beskrive i korthed; i hvert fald var Freud original, søgende og systematisk, samtidig med at han på den ene side livslangt forholdt sig ud fra visse teoretiske udgangspunkter, f.ex. driftslæren, teorien om ødipuskomplekset og begrebet psykisk realitet, og på den anden side selv langt op i årene reviderede den psykoanalytiske teoribygning på afgørende punkter, f.ex. i overgangen fra den topiske til den strukturelle personlighedsmodel.

Behandlingsbegreber udgør i deres samlede helhed psykoanalysens metode, dens »teknologi« – de forhåndsforståelser, indstillings- og holdningsmåder, redskaber og procedurer, som analytikeren bringer med sig: Man kan også sige, at behandlingsmetode og -teknik er en afgørende del af de kompetencer, analytikeren har erhvervet sig gennem langvarig træning og supervision og »tager med« ind i det analytiske rum. Ideelt er analytikeren »uden erindring og uden begær«, som Bion så prægnant (med lån fra Kant) har formuleret det – i betydningen åben og neutral, interesseret og modtagelig, rede til at »gå ind i« og bruge sig selv og sin kunnen. Men psykoanalytikeren er forhåbentlig ikke uden metodiske, altså tekniske, forudsætninger, som mere eller mindre direkte er forbundet med psykoanalytisk teoridannelse.

Sandler, Dare og Holder (engelske udgaver 1973 og 1992, dansk udgave 1994) indledte deres bog om psykoanalysens kliniske struktur, altså om de behandlingstekniske begreber, med at konstatere, at psykoanalysen »ofte betragtes som værende et fuldstændigt integreret og sammenhængende tanke-system. Men det er så langt fra tilfældet. Psykoanalytiske begreber er på ingen måde veldefinerede, og der er sket ændringer i deres betydning i takt med, at psykoanalysen har udviklet sig og forskellige aspekter af dens teori revideret« (Sandler, Dare & Holder 1994, s. 13). Forskellighederne er ikke blevet mindre siden da: i dag taler man inden for psykoanalyse f.ex. om freudianerne, jegpsykologer, kleinianere, objektrelationsteretikere, selvpsykologer, lacanianere, tilknytningsorienterede, hermeneutisk, relationelt, interpersonelt eller intersubjektivt orienterede mv. Alle er psykoanalytikere »af den ene eller anden overbevisning«, som Schafer formulerede det allerede i begyndelsen af 1980'erne. Den teoretiske pluralitet erkendes og accepteres som en kendsgerning både nationalt og internationalt blandt psykoanalytikere og i IPA, den internationale psykoanalytiske forening, eksisterende forskelligheder man må forholde sig til og ud fra. Der er ikke blot tale om mindre nuanceforskelle men om grundlæggende divergerende opfattelser af f.ex. udvikling, personlighedsdannelse, det ubevidste, forholdet mellem fantasi og realitet, mellem tilpasning og forsvar osv.

Det formentlig mest samlende blandt psykoanalytikere i dag er ligheds-trækkene i den psykoanalytiske behandling og dens teknik, de nogenlunde fælles begreber og den dertil knyttede terminologi, selv om der (som nævnt)

er sket store betydningsændringer, og selv om der er kommet et væld af nye begreber til siden Freuds tid, men så langt min orientering rækker, tager de fleste nydannelser enten afsæt i, henviser til, videreudvikler eller bruger elementer fra Freuds grundbegreber. I det perspektiv har Freuds tekniske skrifter gennemgående nok vist sig mere langtidsholdbare end flere af hans teoretiske arbejder.

Jeg vil fremdrage to aspekter ved Freuds arbejdsform og tilgang til den psykoanalytiske behandling, som både synes at have været afgørende i hans eget arbejde og at have fået en blivende indflydelse på den senere udvikling af de tekniske begreber. Det drejer sig om Junktum og den dermed forbundne genoptagelse af det klassiske techne-begreb.

Om Freuds Junktum-fordring

Junktum betyder alment nødvendig indbyrdes sammenhæng. »In der Psychoanalyse bestand von Anfang an ein Junktum zwischen Heilen und Forschen, die Erkenntnis brachte den Erfolg, man konnte nicht behandeln, ohne etwas neues zu erfahren ... nur wenn wir analytische Seelsorge treiben, vertiefen wir unsere eben aufdämmernde Einsicht in das menschliche Seelenleben« (Freud 1927a, s. 293f) – psykoanalysen er for Freud ikke kun en terapi men også en erkendelsesform og sandhedssøgen. Af Junktum, ofte kaldet Junktum-fordringen, følger nærmest logisk, at der i psykoanalysen er og må være en mere eller mindre direkte sammenhæng mellem teori og praksis. Der har helt fra Freuds første tilnærmelser til det, der senere skulle blive psykoanalyse, været denne indre sammenhæng mellem at kurere, eller i hvert fald forsøge på det, og at opnå erkendelse, at lære noget nyt om det psykiske liv, især det ubevidste, og derudfra at kunne formulere antagelser og udvikle teorier. En eksemplarisk kobling mellem klinik og begrebsdannelse findes f.ex. i en passage fra *Studier over hysteri*: » ... da dieses Drängen (zu Erinnerung) mich Anstrengung kostete und mir die Deutung nahelegte, ich hätte einen Widerstand zu überwinden, so setzte sich mir die Sachverhalt ohne weiteres die Theorie um, dass ich durch meine psychische Arbeit eine psychische Kraft bei dem Patienten zu überwinden habe, die sich dem Bewusstsein (Erinnern) der pathogenen Vorstellungen widersetze ... Aus alledem ergab sich wie von selbst der Gedanke der Abwehr« (Freud 1895d, s. 268f). Begrebet forsvar syntes undfanget.

Junktum-fordringen indebærer således ikke at lade sig nøje eller stille tilfreds med det, »man« ved eller mener at vide i forvejen; det er med andre ord en opfordring til at forholde sig søgende og undersøgende i forhold til de foreliggende mulige indbyrdes sammenhænge, derunder at viden og kompetencer måske ikke rækker til helt at forstå eller ikke rigtig passer i den givne kliniske kontekst, men eventuelt må refigureres og om muligt udbygges med noget andet og mere. Junktum anerkender og lægger vægt på

erfaring men står i modsætning til rutine og manual. Et aspekt ved Junktim består således i, at psykoanalytikeren så uhildet som muligt, men ikke uskolet, lytter til analysanden. Det enkelte menneske er unikt og må mødes som sådan ud fra en plastisk og dynamisk psykoanalytisk teknik.

Enhvert »stykke« psykoanalyse kan i en vis forstand betragtes som eller gøres til et forskningsobjekt; det er bl.a. den mulighed og opfordring, som ligger i Junktim-fordringen, og som med årene i en vis udstrækning både er blevet en ambition og en tradition. Det gælder ikke mindst forståelsen af og beskæftigelsen med de psykoanalytiske behandlingsbegreber, hvilket i et praksisperspektiv er meget nærliggende: som praktiserende psykoanalytiker sidder man i hver eneste session med de tekniske begreber som en væsentlig del af sit »apparat«. Der er rig lejlighed og tid til at reflektere over og (af)prøve den ene eller anden tilgang til og version af et givet materiale og dets mulige formuleringer over for analysanden, til efterfølgende at fundere videre, (gen)læse relevant litteratur, vende tilbage til den kliniske situation og proces og muligvis næste gang lytte til, forstå, danne mønstre og konceptualisere på lidt andre måder end tidligere – for derefter at kunne formulere interventioner lidt anderledes: med anden affektiv nuance og vægtning, ud fra lidt andre aspekter i analysandens historie eller med klarere pointering i forhold til den aktuelle situation og overføringsrelatering i rummet mv.

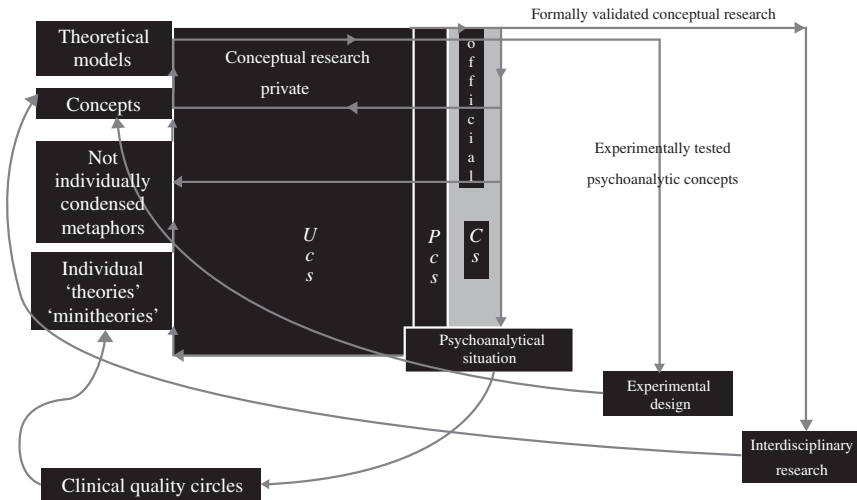
Denne på én gang teknik-anvendende og -afprøvende cirkulære proces er formentlig den mest afgørende faktor bag den kendsgerning, at begreber er det, der skrives mest om i førende psykoanalytiske tidsskrifter. Det har den i 2001 af IPA nedsatte forskningsgruppe: *Research Subcommittee for Conceptual Research* talt sig frem til – i hvert fald stikprøvevis. Gruppen opstiller og arbejder ud fra grundmodellen for psykoanalytisk forskning (se næste side).

Figurens venstre side »illustrates the specific research method in psychoanalysis (Junktim-research): intensive clinical experiences with individual patients are the basis of clinical and subsequent theoretical understanding of unconscious processes arrived at by applying a specific psychoanalytic research methodology« (ibid., s.1361) – den psykoanalytisk kasuistiske metode, hvis grundmateriale består af overføring – modoverføring, drømme, fortællelser, ageren, modstand, osv. – altså bl.a. de behandlingstekniske begreber.

Som det fremgår kan disse procesformer kun finde sted inden for den psykoanalytiske situation. Rapporterede data derfra, som har været igennem en første systematisering og selektion, kan så senere, uden for den psykoanalytiske situation, gøres til genstand for eksempelvis begrebsmæssig granskning og viderebearbejdning. Højre side af figuren angiver skitsemæssigt nogle af de psykoanalytiske forskningsformer og -områder, der ligger uden for selve den analytiske setting. Det kan eksempelvis dreje sig om proces- og effektundersøgelser, og under overskriften interdisciplinær forskning for tiden fx i høj grad om forholdet mellem neurovidenskaber og

Clinical research

Extraclinical research

(Fra Leuzinger-Bohleber & Fischman 2006, s. 1360).

psykoanalytisk teori, affektteori, om æstetiske og litterære studier i psykoanalytisk perspektivering mv.

Figuren kan både »læses« oppefra og ned (deduktivt) og nedefra og op (induktivt):

Op-ned: psykoanalysen har teoretiske modeller med dertil hørende terapeutiske (tekniske) begreber, som psykoanalytikeren generelt »bruger« i sit analytiske arbejde. De konkrete interventioner henter deres formuleringer ud fra de almene teorier som en art individualiserede symboliseringer, der semantisk »passer til« den givne sammenhæng og analysand. Én fløj i den i disse år standende psykoanalytiske debat om pluralisme fastholder det meningsbærende i deduktivt at kunne gå fra (meta)teori til klinisk praksis i det psykoanalytiske arbejde. Den er bl.a. repræsenteret af Wallerstein og Pine, som taler om nødvendigheden af en »fælles grund«, altså et bredt reformuleret (meta)teoretisk grundlag og metaforisk om en fælles psykoanalytisk ordbog (se Eizirik 2006 og Pine 2006).

Ned-op: den aktuelle dynamiske situation/relation indebærer, bevidst og ubevidst, nødvendigheden af en sprogliggørelse, som i et vist omfang finder sted. Hvis analytikeren har fremsat en fortolkning, vil han kunne reflektere over, hvilken »mini-teori« det givne udsagn repræsenterede og i givet fald hvilken begrebsdannelse og psykoanalytisk teori. Den anden fløj i debatten er f.ex. repræsenteret af Green (se Eizirik 2006) og Fonagy, som hævder, at der på trods af et væld af artikler om teori ikke er sket særlige fremskridt

inden for det terapeutiske område. De fleste analytikere holder sig til den såkaldte traditionelle metodik. Muligt nok er der sket stilistiske ændringer, men den psykoanalytiske behandlings fundamentale begreber, fri association, fortolkning, indsigt, fokusering på overføring og modoverføring, er i det store og hele som på Freuds tid. Altså, slutter Fonagy, må der være for stor afstand og/eller uafhængighed imellem disse to sæt af faktorer. Han gør sig til talsmand for at skille teori og praksis ad, således at »technique might progress on purely pragmatic grounds, on the basis of what is seen to work« (Fonagy 2003, s. 13).

Men ingen praksis er teorifri. »From an epistemological perspective it is absolutely impossible to enter a new psychoanalytical situation »neutral«, »naive«, »theory free«, with a kind of white screen in your mind« (Leuzinger-Bohleber & Fischmann 2006, s. 1361-62). En teori er ikke kun en overordnet struktur, en over vandene, dvs. over den terapeutiske proces, svævende »metateori«. Teoretiske modeller er en del af og forbundet med de konkrete forholdemåder og fortolkningsformer fra første færd, fra og med psykoanalytikerens første kontakt med klienten og alt, hvad der derefter på bevidste og ubevidste niveauer, intrapsykisk og interpersonelt, måtte komme til at udspille sig, jvf. figuren for neden: fortolkninger er miniteorier.

Techne

Behandlingsbegreberne udgør som nævnt psykoanalysens teknik. Men hvilken art »teknologi« er der tale om? Freud skabte psykoanalysen i en tidsperiode, hvor naturvidenskaberne og deres teknologiske fremskridt gik deres sejrsgang, samtidig med at det moderne, bl.a. forstået som det individuelle og subjektive, også holdt sit indtog. Selv om Freud som læge var naturvidenskabeligt skolet og orienteret, kan afgørende træk i psykoanalysens metodik ses som en tilbagevenden til sider af den aristoteliske techne-opfattelse.

Den oprindelige betydning af termen teknologi er »læren om faglig kunnen«. Ordet er græsk: techne betyder færdighed og/eller dygtighed i håndværk eller kunst; logos: lære og indsigt. Men en sådan lære er, eller kan udvikle sig til også at blive, en teoretisk kunnen, hvorfor begrebet teknologi nu mest bruges i betydningen teoretisk kunnen vedrørende faglig kunnen. Inden for naturvidenskaberne har betydningen videreudviklet sig: teknologi betegner nu nærmest anvendelsen af en kombination af videnskab og teknik.

Techne betyder alle former for praktiske færdigheder og den viden, der ligger bag dem, f.ex. altså færdighed og dygtighed i håndværk og kunst. Techne vil sige at kunne fremstille noget ved hjælp af fornuftsbestemte midler baseret på viden. Techne indebærer således en teknisk viden, mens epi-

steme hos Aristoteles nærmest betyder teoretisk eller videnskabelig viden. Til forskel fra den form for viden viser begrebet *techne* både hen til at kunne handle i overensstemmelse med gennemtænkte procedurer, men også til det mulige og det skabende – som i leg. Igennem *techne* frembringes noget, der ellers ikke ville eksistere, som f.ex. i alverdens praktiske fag. Formuleret i vor tids sprogbrug: i at ville udføre eller designe noget – og at lykkes med det eller ikke lykkes med det, f.ex. i at prøve at danse – og gøre det flot, i at spille musik – og ramme den ydre tone men ikke den indre, i at have viden og kunnen om at lindre lidelse – og kunne hjælpe nogle men ikke andre.

Technes genstandsområde ligger altså mellem tingene, der »er«, som f.ex. i naturen: stoffet, kroppen, tonerne, lidelsen – og tilfældet, det hændelige, som mennesket måske og måske ikke finder frem til og konstruerer. I den forstand har *techne* noget flydende og temporært ved sig. Og muligvis også tragisk: både fordi udøveren af *techne* ikke kan have fuld kontrol med sine aktiviteterets formål og produkter, og fordi disse kan være af det gode og det onde, det noble og nedrige.

Ved *techne* ved man altså principielt ikke, om »forsøget« eller »værket« lykkes, i og med at »genstanden« først foreligger i sin opståen. »Derfor kan kunstneren i forhold til sit værk have den oplevelse, at han ikke blot har søgt men også fundet noget. På samme vis bliver psykoanalytikereren heller ikke stående ved en vag formodning men kan via den freudske form for formodninger og gæt nå frem til et symptoms mening ...« (Vassili 2005, s. 562, min oversættelse). Psykoanalytikerens *techne* består således i velbegrundet, intuitivt og indlevende at kunne formode, fornemme, huske (på), tænke og kombinere, gætte, (re)konstruere, dvs. ligesom i (kunst)håndværk og logisk ræsonnement at kunne »analysere« i betydningen psykisk at kunne bevæge sig mellem »det, der er«, det foreliggende i form af talen, dens indhold, den bevidste og ubevidste relation, som den måtte kunne (be)gribes – og en formuleret formodning i form af et gæt eller en (re)konstruktion (fortolkning) om den mulige endnu ikke udtalte, videre eller dybere betydning eller mening i den øjeblikkelige situation og kontakt.

Om teknikens art

Psykoanalysens tekniske begreber søger ikke at opnå kontrol over indhold og proces, de søger snarere at muliggøre noget – kaldet psykoanalyse. Det siger måske sig selv, hvis man betænker, hvad undersøgelsens væsentligste genstandsområde er: det ubevidste, hvad enten dette nu opfattes inden for en én-, to- eller flerpersons-psykologi – det ubevidste vil fremdeles unddrage sig at være kendt og kunne kendes i betydningen »vide på forhånd«. På den baggrund er der en indre logik i, at de behandlingstekniske begreber bl.a. har til formål at opstille rammer og betingelser for det psykoanalytiske

arbejde og nogle grundlæggende retningslinjer for kontakt og kommunikation, samt at angive nogle generelle karakteristika for proces og forløb.

Psykoanalytikeren har inden for disse rammer, i sit værksted, en lang række fleksible begreber og deres uendelige antal kombinationsmuligheder, som i en given session enten kan komme i anvendelse eller ikke gøre det i en principielt uforudsigelig procesform. Ingen af parterne kan ved en times begyndelse vide, hvad der vil blive sagt og ikke sagt de næste 45-50 minutter, hvilke følelser, erindringer og problemer, der bevidst og ubevidst måtte blive berørt af de talte ord, og hvad der udtalt måtte ligge imellem dem. Psykoanalysens teknik, dens midler, går ud på at skabe og opretholde tilstrækkeligt sikre og dynamiske rammer og forståelsesformer, der kan fungere åbnende og containende for begge parter. Teknikken har i overensstemmelse med techne til formål at muliggøre, at bevidstgøre, at udvide og om muligt skabe.

Noget andet er så, at målene kan blive retningsgivende for brugen af midlerne. »Også det mål, ud fra hvilket midlernes art bestemmer sig, gælder som årsag« (Heidegger 1995, s. 8). F.ex. var Freud af den bestemte overbevisning, at drømme var ønskeopfyldende – alt andet var forklædninger, lysten ville have sit. Hans sublime fortolkningsteknik i *Drømmetydning* rettede sig imod at nå frem til, vise eller bevise, det mål. Men hvis man nu som mange i dagens psykoanalyse mener, at drømme også kan have andre (for)mål, f.ex. være kompenserende eller problemformulerende, og at det manifeste indhold også må tillægges betydning? Hvad så med teknikken? Det generelle svar går i retning af: den må modificeres og afpasses. Og netop det kliniske arbejde med en sådan afprøvning og revurdering kan blive udgangspunktet for en kasuistisk baseret diskussion i en artikel eller bog af et eller flere psykoanalytiske begreber.

Om psykoanalytisk forskning i begreber og teknik

Kvantitativ empirisk psykoanalytisk forskning har igennem mange år været set som en nødvendighed i forhold til stigende krav til dokumentation af effekt, men også vakt modvilje blandt mange psykoanalytikere: er den type forskning ikke et knæfald for sider af den kvantificerende videnskabelige tidsånd? Ville det ikke være mere relevant at tage en psykoanalytisk funderet kulturkritik op? IPA gør under det paraply-klingende kodeord »pluralitet« sit bedste for at få bukserne til at holde: det er nødvendigt at anerkende store holdningsmæssige forskelle såvel teoretisk som forskningsmæssigt. Derfor nedsatte man i 2001 på verdenskongressen i Nice tre »research subcommittees« ud over den allerede eksisterende for empirisk forskning: én for klinisk forskning, én for epistemologisk og historisk forskning og én for begrebsforskning. Det indebærer at IPA anerkender behovet for både kvantitativ og kvalitativ forskning og aktivt støtter op om begge forskningsformer,

hvad den begrebsmæssige forskning angår vel bl.a. ud fra den erkendelse, at der kun kan drives velfunderet klinisk og empirisk-kvantitativ forskning ud fra klart definerede begrebsmæssige forudsætninger.

Den bredt sammensatte internationale komite under IPA har som forvinde den forskningsmæssigt fremtrædende Marianne Leuzinger-Bohleber fra Frankfurt am Main.

Forskning i psykoanalytiske begreber defineres af denne komite som undersøgelser, der beskæftiger sig systematisk med betydninger og brug af psykoanalytiske begreber, herunder også de ændringer der sker med tiden (se Leuzinger-Bohleber 2005 og Leuzinger-Bohleber & Fischman 2006). Dvs. at forskningsfeltet, i hvert fald til en begyndelse, fastlægges gennem sit genstandsområde, ikke af bestemte metoder. Fokus ligger på den kritiske refleksion over begreber, på deres eventuelle modifikationer og integration i forhold til tilgrænsende begrebsdannelser, og generelt på deres udvikling. Området er enormt, nærmest uoverskueligt. Begreber og emner forbundet hermed er ifølge den nævnte komites publikationer som nævnt det emneområde, der skrives mest om i psykoanalytiske tidsskrifter, der er fx flere begrebsorienterede artikler end kliniske artikler. Forskningsgruppen udpeger syv undersøgelsesområder:

1. Klinisk begrebsmæssige undersøgelser: veletablerede begreber undersøges igen, f.ex. mht. klinisk anvendelighed og forklarings-rækkevidde,
2. begrebsforskning med høje teoretiske ambitioner: målsætningen kan være nye teoretiske sammenkoblinger og udviklinger,
3. refleksioner over begrebers historie, overføringens historie til eksempel,
4. undersøgelse(r) over den personlige motivation bag et begrebs udvikling,
5. empirisk baserede begrebsundersøgelser: resultater fra empirisk forskning kan danne udgangspunkt for kritisk refleksion over et begreb,
6. interdisciplinære begrebsundersøgelser, f.ex. mellem psykoanalyse og andre terapimodaliteter,
7. undersøgelser over hvordan psykoanalytikere anvender behandlingsbegreber.

Oversigten lader vel ingen tvivl tilbage om forskningsfeltets omfang og kompleksitet. Beskæftigelse med begreber vil ofte, nærmest uundgåeligt, være forbundet med epistemologiske spørgsmål og filosofiske problemer. Eksempelvis er en (for)tolknings erkendelsesmæssige status blevet undersøgt og diskuteret ud fra utallige synsvinkler.

Afrunding

Når en ny klient kommer og fortæller om sine problemer og sin situation, hænder det ganske ofte, at fremstillingen sluttet med: »og så vil jeg jo gerne have nogle værktøjer at komme videre med.« Tidens instrumentelle orientering fornægter sig ikke. Værktøjer – joh, i hvert fald udgør de psykoanalytiske behandlingsbegreber og deres baggrund en form for værksted. Men hvad den nye klient kommer til at træde ind i i det givne øjeblik og fremefter vil jo først kunne vise sig, når hun eller han er kommet helt ind i rummet og har været der et stykke tid. Så den nye klient får ikke »sine værktøjer« her-og-nu, og af hvilken art de bliver kan igen af parterne helt vide på forhånd.

LITTERATUR

- EIZIRIK, C.L. (2006): Psychoanalysis as a work in progress. *IJPA*, 87/3, s. 645-650.
- FONAGY, P. (2003): Some complexities in the relationship of psychoanalytic theory and technique. *PQ*, LXXII, s. 13-47.
- FREUD, S. (1895d): Studien über Hysterie. *GW* 1, s. 75-312. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1970.
- FREUD, S. (1927a): Nachwort zur Frage der Laienanalyse. *GW* 14, s. 287-296. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1975.
- HEIDEGGER, M. (1995): Spørgsmålet om teknikken. *Philosophia*, s. 7-28.
- LEUZINGER-BOHLEBER, M. (2005): What is conceptual research in psychoanalysis. First draft, lecture.
- LEUZINGER-BOHLEBER, M. & FISCHMAN, T. (2006): What is conceptual research in psychoanalysis. *IJPA*, 87/5, s. 1355-1386.
- PINE, F. (2006): The psychoanalytic dictionary. *JAPA*, 54/2, s. 463-492.
- SANDLER, J., DARE, C. & HOLDER, A. (1994): *Patienten og analytikeren*. København: Hans Reitzels Forlag.
- VASSALLI, G. (2005): Skizze einer Epistemologie der Psychoanalyse aus der Technik. *Psyche*, 59/6, s. 554-571.